

EUSKAL

FILOSOFIA TANTOKA

Ba-dago ala, euskal-filosofiarik? Ez eta bai. Jakintza bezela artu ezkerok ez. Baña bada beste filosofi bat ere: jatorrizkoa, alegia. Eta ori bai, ba-dago euskeraz ere. Euskaldunek ere ba-dute beren adimena, eta gauzen zergaitia eta nundia miatzeko sena ere bai. Filosofariek bezela ez dituzte landu beren usteak. Orrenbeste gabe asetzen zan aien adimena. Baña gauzak eta aien nundiak adierazten zituzten beren kerara. Gauzen azken zergaitia ezin asmatu zutenean beste munduko egille bati egozten zioten. Adimenak ezin zezakeana fedeak osatzen zien; baña ezin egon zitezkean gauzak zergaitztu gabe. Orrela sortu dimitoak eta sinisteak; eta auek dira erri guztietan filosofiaren kondairaurrea.

Ez nai z emen asiko euskal-mito ta siniste oiek miatzen; euskaldunek zituzten filosofi-ideak nola adierazten zituzten baizik. Etekin aundia ekarri baidezaiguke idea auetan sakontzeak, filosofi-iztegi bat nola eratu jakiteko. Emen kausa-efekto nozioa euskaldunek nola adierazi duten ikusi nai nuke.

Jakitun ez baidira, argi ta garbi bereziturik ez baña gauza xeetan banaturik emango dizkigute idea oiek. Adibidez: ez digu erriak esango zer dan gizatasuna, zerau esango digu bai-

zik: gizona' beteti bestera, ibiltzen dala, azi egiten dala, itzegiten duala, parre egiten duala, et... Gero jakitunak' zer ba-dan eta zer ez dan ikusi, eta gizonaren zertzeza edo definizioa emango digu.

Kausa ta efekto ideakin ere berdin. Eguneroko esakeratan zeazturik daude. Ona eguneroko gertakizun bat, guztiok ikusi eta bizi duguna:

- Pellori ez diote batere atsegiñik ematen eskolako liburuak, naiago du txori billa joan mendira. Atsalde ederra dago; piper egin eta ez du eskolara joan nai.

Baña zera gogoratzen zaio: piper egin zuan beste batean' aitak jakin, eta berebiziko jipoia eman ziola, eta igandean dirurik ez, eta eskolako zinera joateko txartelik ere ez, eta b... Eta zera pentsatzen du: orduan ori gertatu zitzaion EZKERO, maixua beti berari begira egoten dala-TA, mokoluzeak beti izaten BAIdira, oraingoan ere aitak jakin dezakela KO, eta igandeko dirua ez galtzea GATI, eta zinerako txartela eukitze ARREN.... joan egiten da eskolara.

Ikusi dugu: Pelloren naimena etzan gai berez eskolara joateko, eta gaiezatasun ori' aitarenen bildurrak-eta kendu diote. Orixe da, ba, kausa ta efekto izatea. Kausak' (aitaren bildurrak-eta) bere indarrez eragin (indar egin dute motikoaren naimenagan) eta zertzeko gai etzana (eskolara joateko ainbat indar etzeukan Pelloren naimena) zertu egiten du (eta Pello' eskolara joaten da).

Ori' eguneroko gertaera batean ematen diran kausak aditzera emateko. Elatz aundiz jarri dizkizudan izki oien bidez adierazten du euskerak kausa-idea. Baña oiek' ez dira guztiak, ezta gutxi-go ere. Miatu ditzagun idea oiekiko esakun geiago:

-TA : Eguzkia ez da ikusten lañotu egin du-TA.
BAI- : Pozik dago Pello jokua irabazi BAIdu.
-KO : Gaxorik zegolako ez da etorri-
BIDE : Anaiaren eriotza dala BIDE aitaren etxera joan da.

EZKERO: Ikusi duzun EZKERO esaidazu nolakoa zan.
-N, -TZAT: Txintxo dabi Joxe amak dirua eman dezaio (dezaion TZAT).

- ARREN : Edozer emango luke orrek etxera joateA-
RREN.
- GATIK : AitaGATIK da ain urrutitik.
- ERA- : Naigabeak ERASan dio orrelako astakeria.
- IRA- : Anaiak IRAGarri dio etsaiaren asmo txar-
ra.
- RA- : Illunak etxeRatu du.
- ARAZI : Bildurrak esan ARAZI dio.
- KARI : Zer KARIaz egin zuan ori?

Ba dira geiago ere noski, baña naikoa izango ditugula uste dut nere asmorako. Ikusi duzunez ez dira bata bestearen berdin orko esatera oiek. Baña adimena piska bat txorrostu ezkeren atzi genezake alako zera berdin bat guztietan. Daretan arkitzen dugu "nolabaiteko GABETASUN bat". Lenengo zerbaiten GABE daude; gero beste batek kentzen die GABETASUN ori, eta ZERBAIT BERRITAN biurtzen dirala esan genezake: DUN egiten dira.

Lenengo adibidean, esate baterako: Lenengo, eguzkia laño GABE dago; ekartzen du aizeak lañoa, eta lañoDUN egiten du eguzkia, eta aldaketa orregatik ez da ikusten. Orra, ba, aizeak bere eragitez lañoGABETASUNA kendu, eta eguzkia estali du.

Au ez da ikurkizun oiek atxurtzen eta sakontzen asteko tokia. Batezere ezertarakotasun edo praktiko aldetik begiratu nai nioko emen. Besteak utzi, ba, eta "ARAZI" ta "-GAIPI", oiek jorratu nai nituzke.

Kausa ta efektoren arteko artuemand edo kausatze ori adierazteko apanteko kitza da "ARAZI": guztiz egokia, eta uste bano zeatz-gabe-agoa edo abstraktoagoa. "ARAZI" itza miatzen asi bagaitz, iru osaki arkituren ditugu. "ARAZI" da gon guztietan ba-dago ARAZTEN duan bat, eta bai ARAZIA dan beste bat ere. Alegia iru zera daude: ARAZLEA (efficiens), ARAZKETA (causatio) eta ARAZ-ki edo ARAZKIZUNA (causatum, effectum). Ez al da, ainzuzen, orixe kausatasuna?

Seguru asko ez genduan sekula bururatu izango, kausatasunaren ikurkizuna ain neurri neurrian gure erri xeak eman zezagukunik. Itz-objederra dugu auxe noizbait filosofigintzen asi

gaitezenerako.

Ba-daukagu beste itz edo izki bat ere kausa ikurkizuna bete betean ematen diguna: "GAITI" atzizkia, alegia. Oso ardura aundiko itza da, gaiñera, auxe. Onetxen bidez adierazten dizkigu Euskerak eskolastikoen "efficiens, materialis, formalis eta finalis" kausaren eta arazkiaren arteko aremanak. Eta oso erritiarki adierazi ere, gaiñera. Ona esakera aukeratu:

"Egillea GAITI, arazlea GAITI dago ori gaizki (causa efficiens); gaia GAITI da ori biguna (causa materialis); kera GAITI da ori polita (causa formalis); jomuga GAITI ez da ori zillegi (causa finalis).

Erderazko "kausa" orren bidez esan nahi duguna "GAITI"aren bidez esaten dugu euskeraz. Eta erderaz lau kausa-mota daudela esaten dugun bezela, lau ARAZ-mota edo GAITI-mota daudela esan genezake: EGILLE-GAITIA, GAIA-GAITIA, KERA-GAITIA eta JOMUGA-GAITIA. Osaturik gelditzen zaigu onela kausatasunaren ikurkizuna. Auekin errez izango du bakoitzak gaiñerako zeazpenak ondoriotzen. Ez dut gaia aitzeko asmorik artu. Nere xedea bear aibat argi ta garbi dagola uste dut. Erri-filosofia sakontzeak zerbait bidetxur iriki dezaiguke euskal-filosofia egiten asi gaitezenerako.

Orain, adibidez, nik erabiltzen ditudan itz batzuk jarriko dizkizut. Zeuk eritzi, eta ongi arki baditza... eta gaizki baderizkizu pozik artuko nuke zure ustea, euskeraren aurrerapena besterik ez baidut billatzen emen.

Pernando Mendizabal-ek (ofm)

(Arantzazu-ko Teologari)

ARAZGO: causa.
ARAZIA, ARAZKI: efecto.
ARAZPEN, ARAZKETA, ARAZERA: causatio.
ARAZLE: efficiens.
ARAZTASUN: causalitas.
ARAZGARRI: causabilis.
ARAZKAITZ: incausabilis.

GAITIA: causa.

ARAZLE-GAITIA: causa efficiens.
GAIA-GAITIA: causa materialis.
KERA-GAITIA: causa formalis.
JOMUGA-GAITIA: causa finalis.

Gaiñerakoak* premiak moldatuko ditu.